

УДК 342.7

Ю. В. Кириченко
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри політології та права
Запорізького національного технічного університету

Т. М. Хохлова
студентка
Запорізького національного технічного університету

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ПОВАГУ ГІДНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

В умовах побудови правової держави й громадянського суспільства особливого значення набуває право на повагу гідності людини, яка, наприклад, у ст. 30 Конституції Польщі визнана «джерелом усіх прав і свобод людини і громадянина», а в преамбулі Загальної декларації прав людини – «<...> основою свободи, справедливості та загального миру» [1, с. 690; 2, с. 8]. До речі, звернення до людської гідності містять 54 міжнародно-правові акти. Серед усіх нормативно-правових актів особливе місце посідають Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, у преамбулах яких зазначено, що всі «права випливають із властивої людській особі гідності» [2, с. 15, 39]. Питання поваги гідності є ключовим для формування концепцій і доктрин захисту прав людини. Закріплення права на повагу до гідності людини в ч. 1 ст. 28 Конституції України надає можливість кожній людині усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе з боку інших людей, органів державної влади й місцевого самоврядування та їх службових осіб, а також вимагати, щоб будь-які сумніви щодо її моральних якостей та етичних принципів були належним чином обґрунтовані. Тобто, з одного боку, усвідомлення особою власної гідності є формою самосвідомості та самоконтролю особистості, на цьому базуються вимоги особистості, вимоги особи до себе; з іншого – особа вимагає від інших людей поваги. Крім того, ст. 64 Конституції України гарантує, що зазначене право не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Гідність є одним із загальноправових принципів, на підставі якого здійснюється формування правової держави. Гідність є передумовою вільного, всебічного розвитку особи в економічному, політичному, духовному і культурному житті громадянина, являє собою сукупність моральних якостей людини; це категорія, яка не може існувати поза сферою моральної свідомості особи, але водночас вона обов'язково відображається і в

правовій свідомості людини. Гідність формується під впливом внутрішньої оцінки особою своєї цінності як індивіда, а також суспільної оцінки індивідуальних властивостей такої особи. Як етична і правова категорія гідність включає усвідомлення особою наявності в неї сукупності моральних та інтелектуальних властивостей, а також її повагу до самої себе. Саме природно-правова філософія, на думку В. Бачиніна, зводить юридичну формулу людської гідності до універсальних етичних максимумів і релігійних абсолютів [3, с. 283].

Дослідження сутності права на повагу гідності людини дає підстави констатувати, що гідність людини має абсолютний характер, тобто, по-перше, є непорушною, по-друге, не може бути жодних винятків із цього правила. Гідність людини з погляду вимог демократії не визначається її належністю до будь-якого класу, групи, раси або нації, до професії, вона не визначається також багатством або посадою в суспільстві.

Незважаючи на важливість становлення в Україні права на повагу гідності людини, чинне національне законодавство не містить загального визначення такого права, що зумовлює неоднозначне розуміння поняття «людська гідність» і значно ускладнює процес його застосування. Також потребує уточнення визначення терміна «гідність», який, відповідно до словникової літератури, означає: сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості й усвідомлення людиною своєї громадянської ваги, громадянського обов'язку. Неоднозначне розуміння цього терміна призводить до його невіправданого звуженого тлумачення. Варто наголосити на тому, що більшість науковців дефініцію гідності людини пов'язують в основному із цінністю людини й оцінкою її значення, місця в суспільстві та державі. Так, О. Дашковська визначає гідність як моральну властивість людини, яка відображає її унікальну, неперевершену цінність. На думку науковця, від народження кожного його гідність є однаково рівною з гідністю інших людей. Усвідомлення цього всіма веде до формування в особи почуття власної гідності, очікування поваги до неї

з боку інших людей, настанову на відстоювання своїх прав, а також визнання рівних прав усіх інших людей [4, с. 204].

О. Грищук стверджує, що «людська гідність» і «гідність людини» – це дві різні категорії. На думку вченого, людська гідність – це самоцінність та суспільна значущість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається наявними суспільними відносинами, не залежить від людини і має бути рівною для всіх людей. А гідність людини – це внутрішня оцінка нею власної цінності, яка ґрунтується на схваленій панівною частиною суспільства моральній самосвідомості, готовності її охорони за будь-яких умов, а також очікування щодо цього поваги з боку інших [5, с. 14]. Зрозуміло, є багато інших визначень досліджуваних категорій. Феномен гідності людини відображено і в конституціях Азербайджану, Албанії, Андорри, Білорусі, Болгарії, Боснії і Герцеговини, Грузії, Естонії, Іспанії, Італії, Латвії, Македонії, Молдови, Монако, Німеччини, Польщі, Росії, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Угорщини, Фінляндії, Хорватії, Чехії і Швейцарії.

Право на повагу гідності людини взаємопов'язане із правом на повагу її честі. Варто зауважити, що на доктринальному рівні та в юридичних текстах ці поняття зазвичай вживаються без чіткого смислового розмежування, у складі єдиного словосполучення, як-от «честь і гідність», «захист честі і гідності», «припинення честі і гідності». Наприклад, у п. 1 ст. 10 Конституції Чехії зазначено, що «кожен має право на повагу своєї людської гідності, особистої честі <...>» [6, с. 522]. Крім того, аналізовані поняття мають такі спільні ознаки, як невіддільність і непередаваність від суб'єкта – носія таких прав. Незважаючи на те, що за змістом поняття «гідність» і «честь» дуже близькі, вони не є тотожними. В основу їх розмежування покладено порядок формування в людини честі і гідності: гідність формується суто під впливом усвідомлення особою своєї власної цінності, а честь є результатом відображення у свідомості особи її оцінки іншими людьми. Отже, розглядувані категорії мають самостійний характер, тобто гідність – це невід'ємна цінність самої людини з моменту її народження, усвідомлення своїх кращих якостей і свого суспільного і правового стану, а честь – це оцінка суспільством духовних, моральних, соціальних якостей громадянина, кращих його духовних рис. Поняття честі та гідності характеризують різні сторони суспільної цінності особи, у них розкриваються суттєві зв'язки між суспільством і громадянином [7, с. 11]. Р. Стефанчук стверджує, що названі категорії є самостійними, такими, що взаємовпливають одна на одну в результаті спільності морального критерію [8, с. 5]. Отже, між категоріями «честь» і «гідність» наявна складна кореляція (взаємна

узгодженість), яка ускладнюється відносною незалежністю цих категорій одна від одної, що проявляється в тому, що приниження честі не призводить автоматично до приниження гідності. Тому під час визначення понять «честь» і «гідність» потрібно розрізняти два аспекти – об'єктивний і суб'єктивний. Поняття «гідність» у суб'єктивному розумінні варто ототожнювати з поняттям «честь» у його об'єктивному значенні. Оскільки людина в процесі життєдіяльності піддається внутрішній і зовнішній оцінці, доцільно розглядати «честь» і «гідність» як взаємопов'язані категорії, а саме: гідність – це діалектична категорія, яка виражає невід'ємне право особистості, а також внутрішню впевненість особистості у власній цінності, усвідомлення нею своїх особистих якостей, здібностей і свого суспільного значення на основі системи об'єктивно функціонуючих у суспільстві цінностей, які не залежать від зовнішньої оцінки; честь – це діалектична категорія, яка виражає суб'єктивне ставлення до особистості з боку суспільства на основі системи об'єктивно функціонуючих у суспільстві цінностей [8, с. 35–36]. Отже, враховуючи, що ч. 1 ст. 28 Конституції України є логічним продовженням припису, зафіксованого в ч. 1 ст. 3, який, за висловлюванням П. Рабіновича, «задає тон» усім іншим конституційним приписам [9, с. 92], згідно з яким дві взаємопов'язані, взаємозалежні та близькі одна до одної категорії «честь» і «гідність» (немає гідності без честі й навпаки) вживаються в парі, а також те, що абсолютну межу між цими поняттями провести неможливо, ми вважаємо, що варто погодитися з думкою Н. Шукліної, яка підкреслює, що закріплення в ст. 28 Конституції України лише права на повагу до гідності особи не може бути виправданим, адже воно не містить поняття честі [10, с. 80]. Аналогічні думки висловлюють інші дослідники, зокрема В. Лазарев зауважує, що конституційні цінності «честь» і «гідність» повинні забезпечуватися нормами конституційного права [11, с. 7]. У цьому елементі найбільше проявляється ціннісний підхід до людини. Такий підхід застосували й законодавці Азербайджану, Грузії й Чехії, які закріпили на конституційному рівні в одній нормі терміни «гідність» і «честь». Наприклад, у п. 1 ст. 10 Конституції Чехії встановлено, що «кожен має право на повагу своєї людської гідності, особистої честі, доброї репутації й на охорону імені» [7, с. 522]. У зв'язку із зазначеним пропонуємо ч. 1 ст. 28 Конституції України доповнити словом «честь», що буде сприяти всебічному охопленню різноманітних якостей та значень категорій «честь» і «гідність». Водночас не можна погодитися з пропозицією В. Недибалюк, яка, посилаючись на досвід європейських держав, пропонує закріпити на конституційному рівні в Україні захист як права на гідність, так і права на повагу

до гідності людини, що, на думку науковця, сприятиме кращій правовій охороні та захисту права на гідність [12, с. 13–14]. Але системний аналіз 42 європейських держав свідчить про те, що лише законодавці Азербайджану закріпили у своїй Конституції право на гідність, а законодавці Польщі та Чехії – право на повагу людської гідності.

У Конституції України (ч. 2 ст. 29) та більшості конституцій європейських держав право на гідність людини пов'язується значною мірою з катуванням, жорстоким, нелюдським поводженням чи покаранням. Ця норма є продовженням і відтворенням положень ст. 5 Загальної декларації прав людини, ст. ст. 7, 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, ст. 1 Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Як зазначає Ю. Зайцев, уже на етапі підготовки тексту Конвенції перед її укладачами постала дилема: чи надати перелік конкретних проявів жорстокого поводження, які підпадають під конвенційну заборону, чи, йдучи за Загальною декларацією прав людини, обмежитися загальним визначенням. Обрано другий варіант – з тих міркувань, що подання вичерпного переліку, хоч і конкретизує різні прояви забороненого поводження, але має обмежувальний характер, тобто інші, не передбачені прояви випадають зі сфери захисту Конвенцією [13, с. 12]. Таким же правовим шляхом пішли й законодавці 25 держав континентальної Європи, що, як і Україна, закріпили у своїх конституціях конкретні форми жорстокого поводження, що принижують гідність людини. Синтаксичну побудову формулювання цієї норми підсилено шляхом запровадження заборони її порушення (ніхто не може бути підданий катуванню <...>). Наприклад, у ч. 2 § 7 Конституції Фінляндії проголошено, що «ніхто не може бути засуджений до смертної кари, катування або підданий якому-небудь іншому впливу, що принижує людську гідність» [7, с. 372]. Особливу увагу варто звернути на п. 3 ст. 10 Конституції Швейцарії, в якому зафіксовано, що «катування та будь-яке інше жорстоке, нелюдське або принизливе поводження чи покарання заборонено» [7, с. 538].

У ч. 3 ст. 28 Конституції України закріплено положення, що передбачає заборону піддавати людину без її вільної згоди медичним, науковим чи іншим дослідом. Аналогічні положення виокремлені в самостійну норму і в конституціях Болгарії (п. 2 ст. 29), Естонії (ч. 2 ст. 18), Литви (ч. 4 ст. 21), Польщі (ст. 39), Туреччини (ч. 2 ст. 17). Наприклад, у ч. 2 § 18 Конституції Естонії проголошено, що «ніхто проти його волі не може бути підданий ні медичним, ні науковим дослідом» [14, с. 602], а в п. 2 ст. 29 Конституції

Болгарії визначено, що «ніхто не може бути підданий медичним, науковим чи іншим дослідом без його добровільної письмової згоди» [15, с. 398]. Крім того, у конституціях Азербайджану, Білорусі, Росії, Сербії, Словенії, Угорщини й Хорватії ця заборона викладена в одній нормі із заборонаю катування. Наприклад, у ч. 2 ст. 25 Конституції Сербії закріплено, що «ніхто не може бути підданий катуванню, нелюдському або принизливому поводженню чи покаранню, а також медичним чи науковим дослідом без вільної згоди» [16]. Тому, зважаючи на специфіку законодавчої техніки конституційної норми, а також на те, що ч. ч. 2, 3 ст. 28 Конституції України передбачають неприпустимість насильницьких дій щодо людини, нам здається доречним ці положення об'єднати в одну частину (ч. 2).

У зв'язку з тим, що на сучасному етапі розвитку інституту прав людини гідність набуває ознак загальноправового принципу та є визначальною основою для соціальних і правових цінностей, пропонуємо ст. 28 Конституції України викласти відповідно до вимог міжнародно-правових актів із прав людини.

Література

1. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л. Окунькова. М.: Норма, 2001. Т. 2. 840 с.
2. Права людини: міжнародні договори Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи / упорядн.: В. Павлик, В. Тесленко. К.: Факт, 2001. 152 с.
3. Бачинин В. Энциклопедия философии и социологии права. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр «Пресс»», 2006. 1093 с.
4. Дашковська О. Право на гідність та особисту недоторканність особи: гендерний аспект. Вісник Академії правових наук України. 2004. № 4. С. 198–204.
5. Грищук О. Людська гідність у праві: філософський аспект: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2008. 36 с.
6. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л. Окунькова. М.: Норма, 2001. Т. 3. 792 с.
7. Бортник В. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2004. 20 с.
8. Стефанчук Р. Цивільно-правовий захист честі, гідності та репутації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2000. 18 с.
9. Рабінович П., Хавронюк М. Права людини і громадянина: навч. посіб. К.: Атіка, 2004. 464 с.
10. Шукліна Н. Зміст конституційного принципу визнання людини найвищою соціальною цінністю. Право України. 2010. № 11. С. 76–83.
11. Лазарев В. Декларировать ли утверждение чести и достоинства россиянина? Представительная власть – XXI в.: законодательство, комментарии, проблемы. 2001. № 1. С. 7–9.
12. Недибалюк В. Конституційне право людини на повагу її гідності та його правове забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2014. 20 с.
13. Зайцев Ю. Стаття 3 Європейської конвенції з прав людини: специфіка тлумачення та застосуван-

ня. Заборона катування. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. К.: Український центр правничих студій, 2001. 194 с.

14. Конституції стран СНГ и Балтии: учебное пособие / сост. Г. Андреева. М.: Юристъ, 1999. 640 с.

15. Громовчук М. Евтаназія в зарубіжних країнах: окремі питання конституційно-правового закріплення. Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 21–22 квітня 2017 р.). Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2017. 216 с.

16. Конституція Республіки Сербія від 30 вересня 2006 р. URL: <http://www.parlament.gov.rs/content>.

Анотація

Кириченко Ю. В., Хохлова Т. М. Конституційно-правове регулювання права на повагу гідності в Україні та європейських державах. – Стаття.

У статті досліджено юридичний зміст положень ст. 28 Конституції України, здійснено порівняльно-правовий аналіз аналогічних норм, які закріплені в конституціях держав континентальної Європи. Обґрунтована необхідність викладення цієї норми відповідно до вимог міжнародно-правових актів із прав людини.

Ключові слова: Конституція, право на повагу гідності, гідність, катування, жорстоке поводження, нелюдське поводження.

Аннотация

Кириченко Ю. В., Хохлова Т. М. Конституційно-правове регулювання права на уваження достоїнства в Україні і європейських державах. – Стаття.

В статье исследовано юридическое содержание положений ст. 28 Конституции Украины, осуществлен сравнительно-правовой анализ аналогичных нормам, закрепленных в конституциях государств континентальной Европы. Обоснована необходимость изложения этой нормы в соответствии с требованиями международно-правовых актов по правам человека.

Ключевые слова: Конституция, право на уваження достоїнства, достоїнство, пытки, жестокое обращение, бесчеловечное обращение.

Summary

Kyrychenko Yu. V., Khokhlova T. M. Constitutional and legal regulation of the right to respect for dignity in Ukraine and European states. – Article.

The article examines the legal content of the provisions of Art. 28 of the Constitution of Ukraine and carried out a comparative legal analysis with similar norms, which are enshrined in the constitutions of the states of continental Europe. The necessity of setting this norm in accordance with the requirements of international legal acts on human rights is substantiated.

Key words: Constitution, right to respect for dignity, dignity, torture, ill-treatment, inhuman treatment.